

Hekseprocessen i Varde.

Af Førstelærer *H. K. Kristensen*, Lunde.

I.

I den for den kristne Civilisation saa saare beskæmmende Periode, da Heksebaalene flammede, og Hekseforfølgelsesgalskaben uden Hensyn til Standsforskjel greb Befolkningen, havde Vardeegnen ogsaa sine Hekseprocesser.

Henimod 60 Processer er der foreløbig fundet fra Varde By og de 3 omliggende Herreder: V. og Ø. Horne samt Skast; Fanø er undtaget. Rimeligvis er alle endda ikke kommet med. Arbejdet er af forskellige Grunde ikke blevet saa grundigt som ønskeligt, og desuden har der aabenbart fundet adskillige Forfølgelser Sted, hvorom alle Spor er udslettet.

Hekseprocessernes egentlige Periode begynder i Danmark kort efter Reformationen og vedvarer omtrent til Aar 1700. Baalstraffen brugtes sidste Gang her i Landet 1693, og Heksen var da halshugget i Forvejen. Samtidig rasede der en endnu stærkere Forfølgelse andre Steder, i Mellem- og Vesteuropa. At Forfølgelsen ved denne Tid blev saa voldsom, skyldes navnlig, at Romerkirken optog en hidsig Kætterforfølgelse, og at den protestantiske Kirke saa stærkt lærte om den Ondes Magt. Djævlen kom herved til at spille en over-

maade fremtrædende Rolle. Heksetroen, hvoraf der var Rester fra Oldtiden, udformedes nu til, at Menneskene kunde indgaa en Pagt med Djævelen. I Kristian IV's Frdn. af 12. Oktbr. 1617 defineres »rette Troldfolk« som dem, der »met Dieffulen sig bebundet haffuer eller met hannem omgaaais.«

Det er imidlertid undtagelsesvis, at den danske Ret dømmer om Djævlepagten; men den kan findes omtalt i Processerne. Saaledes 2. Decbr. 1620, da Landsrettinget dømte Karen Cornelius fra Andsager Sogn. Hun havde forinden, hvilket var overmaade sjældent, aflagt en Tilstaaelse. Man faar det Indtryk, at hun har været noget abnorm, maaske har undertrykt Kønssdrift og Hysteri spillet en Rolle. Bekendelsen lød paa, at for 13 Aar siden kom Kirsten Boels til hende og vilde lære hende Trolddom. Senere kom hendes Dreng (Djævel) Raggi og kom hende til at forsværge Gud og det Gud tilhører og loved hende en rød Kiortel. Han laa hos hende, var altid kold og tung som en Lervæg og havde det siden med hende, naar han vilde. Og hun lagde Kort med ham, om hun skulde føde ham, eller han hende. Og han vandt hinder paa. Og hver Gang hun skulde give sig Æde, skulde hun mencke (blande) saa meget Vand og Mel, som tre Schindtinger¹⁾ kunde æde. De tog først Livet af hendes eget Æg. Hun havde 2 Gange været sat for Trolddom og sidste Gang gjort Forpligt til Jomfru Margrete Bilde²⁾ og mange Gange været udlagt. Engang hun var forsamlet med sit Selskab og vilde forgøre Kvæg, fik hun ikke Fremgang, da Hanen gol. Karen Cornelius dømtes til Baalet. — Man havde den Opfattelse, at Heksene ofte virkede i

¹⁾ Schindting = gammel, mager Hund.

²⁾ Til Donslund, Slavs Hd., † 1627.

Fællesskab, i »Selskaber« eller »Roder«, hvori der gerne var en Anfører, en »Rodemester«.

Hvis denne Bekendelse er aflagt frivilligt, »upint«, hvad der turde være et Spørgsmaal, undrer man sig ikke over, at Folk hader og afskyr saadan en, der er sig bevidst, at det, hun er kommet ind paa, er at frasisige sig Gud og holde sig til den Onde.

I Modsætning til den tyske Ret brød den danske sig ikke særlig om den megen Djævlesnak. Den danske praktiserede faktisk Oldtids- og Middelalderopfattelsen, hvorefter det kun var strafbar Trolddom, naar Udøverne brugte deres Kunster til at gøre ondt. Derfor søger Dommerne stadig at konstatere, om den anklagede har lovet nogen ondt, og det »dennem derefter er vederfaret.«

Den mere simple Magi, som Kirkens Mænd ogsaa søgte at dømme og straffe, som »kloge« Mænd og Køner³⁾ brugte ved Signen og Manen o. l., naar de virkede som Egnens Læger og Dyrlæger, blev Folket stadig ved at holde paa. Men da »forneffnde Konster befindes fast at være alle Troldfolckis første alphabet, oc til Troldoms onde wlyckelige idret et ret Ophaff oc Begyndelse«, skulde det efter Frdn. 12. Oktbr. 1617 straffes, adelige dømmes af Rigsraadet, andre have deres Boeslod forbrudt og rømme Landet. Dette blev ikke saa nær gennemført. Men en Fare var der ved at drive

---

³⁾ Paludan siger: Det sker ikkun gerne det ugudfrygtige Folk, som sætter Troen til saadanne Troldkvinder, ja tør end vel ogsaa anvende dem og lade dem hente til deres Heste, til deres Køer, til dem selv, naar de bliver syge, og hun skal komme og sejne dem.... Djævelen haver hun, saa faar hun ogsaa med sin Sejnelse, saa faar Du ogsaa, om Du lader dig eller din Fæ sejne af hende; vel kan din Ko faa bedre, som dig kan tykkes; men din Sjæl for dømmes ind i Helvedes Afgrund med din Sejnelse.

den Slags, nemlig at den flygtige Grænse til Trolddommen let kunde overskrides og vedkommende komme i Rygte for Trolddom, og dette var tilstrækkeligt.

En anden Forskel mellem tysk og dansk Procesmaade bestod deri, at den tyske var strengt inkvisitorisk, dømte efter Tilstaaelse fremskaffet ved Tortur, medens den danske dømte paa Indiciebevis; her maatte ingen pinlig forhøres, forinden han var lovlig dømt til Døden for en Ugerning; man anvendte Torturen for yderligere at faa en Bekræftelse af Dommen og navnlig for at faa den dømte til at udlægge andre Hekse, dog skulde det ikke være afgørende for de udlagte, da et udædisk Menneskes Vidnesbyrd ikke skulde staa til Troende. Alligevel er det Torturen, som er Skyld i Processernes store Omfang. De ulykkelige kunde i Reglen tvinges til at tilstaa alt, hvad der spurgtes om, og at angive omtrent hvem det skulde være.

Naar der ses bort fra visse Heksejægere, har Folk i Almindelighed ofte ment, at de handlede i Selvforsvar over for Heksene. Desuden blev de opfordret til Angivelse og Forfølgelse; fra de ledende inden for Samfundet lød det: »Du maa ikke tie med nogen Troldkvinde!«

I vore Dage ved vi vel, at Heksevæsenet ikke er nogen Virkelighed, at det kun er Indbildning og Blændværk, saaledes som Kirken ogsaa en Gang har fastslaaet det (Synóden i Paderborn 785): »Den som forblændet af Djævelen paa Hedningernes Vis tror, at nogen kan være en Heks, og som derfor brænder den foregivne Heks, skal straffes med Døden.« Desværre blev denne udmærkede Bestemmelse ikke opretholdt, og Heksetroen udviklede sig som foran omtalt. Man maa ikke kritisere den Tids Dommere, fordi de dømte Folk som Hekse; de maa naturligvis være hildet af

deres egen Tids Opfattelse. Man maa kritisere dem for, at de ikke anstrengte sig mere for at finde en naturlig Forklaring af en indtraadt Skade, og at de ofte ikke tog det særlig nøje med Beviset for, at den sigtede først havde lovet ondt. Dog maa det siges, at de anklagedes Stilling var bedre her end i Tyskland, hvor Retsforfølgningen var saadan, at den fik det til Resultat, at der i visse Egne praktisk talt ikke var flere Kvinder tilbage.

Ser man nærmere paa Vardeegnens Hekseprocesser, opdager man, at kun $\frac{1}{7}$ angaar Mænd, og at det navnlig er i den første Tid, Anklagen gælder Mændene, efter 1620 har jeg kun fundet den rettet mod Kvinder. I Innocens VIIIs berygtede Bulle »Heksehammeren«, siges Grunden at være den, at »Kvinden er et ufuldkomment og ondt Dyr«. Maaske er den dog en anden!

Kvindens Modstandskraft er mindre end Mandens, saa hun lettere bliver et Bytte for Suggestioner og Selvsuggestioner og saaledes indbilder sig, ja fuldtud tror paa, at hun selv er en Heks. Det er andetsteds konstateret, at adskillige af den »ægte« Heksetype var Hysterikere. Og Hysterien findes netop særlig blandt Kvinder. Disse nervøse Forstyrrelser kan bl. a. fremkaldes ved Frygt. Herved bliver det forstaaeligt, at Processerne kommer til at omfatte flere og flere Kvinder; thi med Heksebaalenes Antal voksede Frygten. Spørgsmaalene ved Forhørene var ofte Suggestivspørgsmaal.

Et rørende Eksempel paa, hvad et Menneske saaledes kan indbilde sig, er følgende, der efter 5 Mænds Vidnesbyrd passerede paa Kjærgaards Birketing 30. Septbr. 1614, da Johan Velaskone fra Skiøstrup, Aal Sogn, blev pinlig forhørt og derefter brændt. Det første hun kom ind fra Tinget, hvor hun var pint, rakte hun Oluf Knudsen i Børsmose sin martrede Haand »og

bad for Guds Skyld, at han vilde tilgive hende, at hun tog Livet af hans Søn M. Olufsen, og at de gjorde Oluf Knudsen den Sygdom, som var i hans Hus, og som han og hans Folk laa udi«. — Mere klar over Situationen var Kirsten Klavses fra Øse; Torturen havde faaet hende til at udlægge Maren Ivers i Veistarp (Vesttarp, Starup); men 7. Septbr. 1619 stod hun »for Ting og Dom og bekendte, at hun hende havde paaløjet af Pinsel, som hun befrygted sig fore.«

En vigtig Grund til, at der blev saa mange Kvinder brændt, er den, at Kvinden har saa rap en Tunge. Langt de fleste Hekseprocesser stammer simpelt hen fra et Skænderi, hvor en vred Kvinde »udi Hastmodighed« har udtalt en Trusel mod en anden.

Har der saa tillige været noget antipatisk hos hende, er det gaaet galt. I mange Tilfælde har noget af det afgørende været vedkommendes Evne til at vække Sympati, saa er det gaaet godt, eller til at vække Antipati, saa frygtes det antipatiske Menneske, og man væbner sig mod det.

Et Menneske, der er særpræget og egenartet afstikkende fra det almindelige Milieu, har Folk en Tilbøjelighed til at kalde unormalt, men hvis det endvidere havde et antipatisk Væsen og levede i Heksegalskabens Tid, var det i høj Grad udsat for at blive regnet for en Heks eller Troldkarl.

Saaledes gik det Anne Nielskone fra Hostrup i Øse Sogn, der med Hensyn til Klædedragten havde sin egen Mode. Under Processen, der foregik 1619, sagde et Vidne, at for 23 Aar siden — det maa have haft en god Hukommelse! — gik han en Aften ind til hende og talte med hende om hendes Klædesæd (Mode), da sagde hun, at hvem der talte om hendes Klædesæd skulde faa Djævelen, og hun var saa vred paa ham derfor, at hun

tog Livet af hans Barn. En anden Mand forklarede, at han engang vilde give sine Heste, da stod hun med en rød Lue og uden Halsklæde, det blev han forundret over og spurgte, hvi hun stod saadan. Efter Samtalen, han derefter havde med hende, blev han syg. Et tredje Vidne forklarede, at for 14 Aar siden tog Anne Livet af Vidnets Søn og vilde ikke komme og lægge Haand paa ham, da han var død, men sagde, Djævelen maatte lægge Haand over ham.

Dette Vidnesbyrd er tillige en Oplysning om Baareprøvens Anvendelse i Danmark. Denne havde ingen Hjemmel i Lovgivningen, men man ser, at Folk privat har ment at kunne skaffe sig et Bevis ved, at den mistænkte under forskellige Ceremonier lagde sin Haand paa Liget, hvoraf der efter Folketroen vilde udflyde Blod, hvis den mistænkte var skyldig.

Anne Nielskones 3 Sønner forsvarede Moderen og hævdede, at det var for gamle Sager, der var fundet frem, og at Vidnet ikke ved det afsendte Bud kunde bevise, at deres Moder havde svaret saaledes. Det mest sandsynlige er, at hun ikke er fremkommet med en saa grim Udtalelse. Alligevel hjalp det ikke; hun blev henrettet.

Forinden havde hun aflagt en »Bekendelse«, der fik sørgelige Følger, idet den gav en Række ny Udlæggelser. Hun tilstod bl. a., at Maren Ivers i Veistarp var en Heks, hvis Dreng (Djævel) hed Tull, og at engang var de to samt Ingeborg (?), Maren Pedersdatter, Kirsten Niskone, Johan Lauridskone i Starup, Gunder Nielskone i Heager, Kirsten Klavses i Øse og Else Ibsdatter i Nersberig tilsammen paa Øse Kirkegaard, og der med deres Trolddomskunster tog Livet af Niels Christensens Hustru, Maren, i Skamstrup, og det voldte Marens Ivers; thi hun var vred paa Niels Christensen,

fordi han havde beholdt mere Gods hos sig paa Gaarden efter Faderen end Marens Mand havde faaet. Ulykken vilde de have kastet paa Niels Christensen selv, men »saa faldt det paa hans Hustru.« — Det sker flere Gange, at Heksene saaledes rammer fejl! — Endvidere bekendte hun, at hendes Rode var tilsammen i Søren Nielsens Hus i Starup og i J. Hansens i Veistarp og vilde forgøre dem, »da kunde de ingen Magt faa med dem«, og samme Tid optraadte 5 af dem »udi Koe Lignelse«, og de gjorde Folkenes Køer og Kalve stor Skade.

Flere af de udlagte havde før haft Trolddomsry, og der blev rejst Sag imod dem, andre synes derimod at være gaaet fri for retslig Tiltale, men kan have lidt meget ved at have faaet en Plet sat paa sig i Folks Omdømme. Maren Ivers blev frikendt, Kirsten Klavses brændt. Om Maren Pedersdatter, Starup, havde der gaaet Rygter i 10—13 Aar, og hun fandt det nu klogest at flygte bort en Tid, men blev snart fanget og stillet for Retten. En Anklager vidnede, at han og hans Kone var til Vorbasse Marked, hvor Konen stod og solgte Øl. Da kom Maren og tog nogle Fisk fra hende; Konen tog dem tilbage og slog Maren. Maren sagde da, at herfor skulde hun faa Skam og aldrig mere sælge Øl paa Vorbasse Marked. Inden 3 Dage fik hun en svær Sygdom og havde aldrig Ro Nat eller Dag. Manden lagde Haanden paa Marens Hoved og sigted hende for at have taget Livet af Hustruen ved Trolddom. Maren bekendte, at hun havde taget en Skulle (Rødspætte).

Et andet Vidne klagede over, at hun kasted Haand(?) mellem hende og hendes Mand, da de laa i Seng sammen, »og siden maatte han aldrig lide hende, men solgte Gaarden og drog bort fra hende.« Landstinget stadfæstede 16. Jan. 1620 Dødsdommen.

Hun blev naturligvis afpint en Tilstaaelse; men det synes, at den kun har faaet 1 Proces til Følge, nemlig mod Johan Jørgensdatter, og hun frikendtes.

Blandt de forfulgte har der vel været daarlige Personer, der gjorde Trolddom for at skræmme Folk og tiltvinge sig Fordel. Muligvis har enkelte søgt at gøre alt det onde, de kunde, og stræbt efter at faa Djævelen til at hjælpe sig dermed. Andre har prøvet Trolddomskunster for at tage Hævn over en, der havde forurettet dem. Jeg er dog ikke sikker paa, at de rene Forbryderes Antal har været saa stort, som man undertiden ser gjort gældende. Datidens Retspleje var grusom; for de forbryderiske Hekse var Straffen ikke urimelig, maalt med den Tids Alen. Men man faar dyb Medlidenhed med de fleste. Selv om de enten var løsmundede, arrige, hævnerrige og lidt ondskabsfulde, eller de drev Signen og Manen, maaske endogsaa tiggede og rapsede, saa var der jo saa mange i de Tider, om hvem det samme helt eller delvis kunde siges, men som slap meget billigere, blot de undgik at faa Trolddomsry paa sig.

Straffen var saa frygtet, at flere af de mistænkte hellere vilde dræbe sig selv end gennemgaa den. Et Eksempel herpaa findes i Processen mod den førnævnte Kirsten Klavses fra Øse. Hun var udlagt af Anne Nielskone. Bl. a. beskyldte en Mand hende for at have taget Livet af hans Søster med Trolddom. Hertil svarede hun, at han lige saa godt kunde have taget hans Broders Kone; for de var 10 udlagt, men ingen paagrebet uden hende alene. Under et Forhør maatte den ulykkelige bekende, at »hun vilde stukket sig ihjel med en Kniv i hendes Side; for hun vilde ikke lide den brændende Død.« Slige Selvmordsforsøg tog Dommerne som et Bevis for, at vedkommende var skyldig.

Kirsten Klavses blev brændt i Efteraaret 1619 og

hendes Hovedlod forbrudt til Kronen. Hendes Mand, Klavs Lauridsen, maatte da lade sine Ejendele vurdere og udbetale Halvdelen af Værdien til Lenets Ridefoged, Jens Søfrensen. For at vise, at Forfølgelsen ogsaa ramte jævnt vedstillede, skal vi her anføre de vurderede Ejendele: 7 Køer 20 Dl., 2 smaa Kvier 6 Mk., 1 Slagterokse 4 Dl., 2 smaa, hjelmede Stude 4 Dl., 2 spæde Kalve 1 Mk., 6 Øg og Heste tilhobe 18 Dl., 3 Faar 5 Mk., 10 Weggies (Vejgæs) 5 Mk., 3 Geder og 1 Kid 5 Mk., 2 Bukke 6 Mk., 1 Vogn, 1 Plov 5 Mk., 1 Tørvespade 6 Sk., 1 gl. Skrin, 1 gl. Egekiste, 1 gl. Fyrkiste, 1 Kandeskab 2 Mk., 1 Høle, 3 Segle, 1 liden Ølkar $\frac{1}{2}$ Dl., $\frac{1}{2}$ Bjsvoek ⁴⁾ $\frac{1}{2}$ Dl., hans Gaard 26 Fag Hus 10 Dl., Kornsæd 20 Traver Rug = 8 Td. = 23 Dl. 3 Mk., 14 Traver Byg = $4\frac{1}{2}$ Td., 12 Læs Hø 12 Dl., »tillagt af en Part i Nordenskov 20 Dl.« ⁵⁾. Den halve Boeslod skulde saa udgøre $77\frac{1}{2}$ Dl. $1\frac{1}{2}$ Mk. 7 Sk.

Knapt saa velstillet var den Troldkvinde, der blev brændt 1613, efter hvem Lensmanden»annammede af Iver Marckvortsen, Ridefoged, som han fremsendte ved Villom Hansen, Ho, for et Hus, han solgte i Varde, som blev kgl. Majestæt tildømt efter Niels Lauridsens Kvinde, som blev brændt for Trolddom, 40 Rd.«

Et stort Antal giver Indtryk af at have været fattige og gamle.

»Hvert Sogn har sin Heks,« synger vi. Ja, her kunde der næsten blive 2 til hvert Sogn; men saa jævnt er Fordelingen ikke i Virkeligheden. Varde havde 12 Processer, af disse endte 6 med Frikendelser. Skast Herred 17 (6 fri), Øster Herred 8 (3 fri), ⁶⁾ Vester Herred 20

⁴⁾ Synes at betyde Part i Bier, hvis det ikke er en Fejlskrivning for Bistok.

⁵⁾ K. L. har formodentlig haft en Part i Fæste der.

⁶⁾ At her har været flere, ses af den senere omtalte Sag fra Nørholm.

(4 fri). Fra nogle Sogne er der ikke fundet Processer, fra andre kun en enkeltt. Højst staar Aal med 7, og af disse blev kun 2 frikendt; her virkede ogsaa en meget ivrig Heksejæger, Lavrids Madsen i Hesselmed Mølle. Den værste Periode er paa Vardeegnen fra 1614—20, da der var over 40 Forfølgelser; i de første 4 Aar heraf var der en udpræget Epidemi i V. Herred og i de sidste 4 i Skast Herred.

Der havde dog været adskillige Forløbere. Heksebaalene blev tændt ved samme Tid her som længere mod Nord. Ejendommelig er det, at det først er gaaet ud over Præster saavel i Ø. som V. Herred.

Præsteindberetningen til Biskop Block fortæller: »Hr. Jens Pallesen 1562 Mandagen post fest. om. sanct.⁷⁾ paa en Høj lidet fra Tistrup Kirke for begangen Trolddom brændt.« Hvori den Hodde-Tistrup Præsts Forbrydelse bestod, vides ikke. Maaske har den nogen Forbindelse med de Trolddomskunster, som paa denne Tid skete paa Nørholm, hvor Herremandens Hustru og Barn var forgjort, og hvorom det i et Kongebrev 12. Martst 1563 til Lensmanden paa Riberhus hedder:

TIL JØRGEN RANTZAU.

Frederich.

V. G. t. Vid, at os elskelige Otte Claussen⁸⁾ til Nørreholm, vor Mand og Tjener, haver ladet berette for os, hvorledes at nogen Troldfolk nogen Tid siden forleden haver udlagt en ved Navn Bertel Nielsen at skulle have været med i Raad og Gærning og forgjort hans Hustru og Barn. Og forne Bertel Nielssen et Aar omkring er rømt for Sagen, og nu han er igen kommen, havde da hannem ladet paagribe og Fængsling anholde. Og forfare vi, at Nævn er opkrævet, som skal sværge over hannem. Thi bede vi Dig og ville, at du lader holde samme Bertel Nielsen tilstede, saa han ikke undkommer, og

⁷⁾ Mandagen efter Allehelgensfest, 1. Nov.

⁸⁾ † 1571.

dersom forne Nævn sværger hannem Trolddoms Sag til, at du da i forne Otte Claussens Overværelse lader forne Mand pinligen forhøre, og dersom han findes skyldig, at Du da uden al Undskyldning lader gaa over hannem, saa meget som Ret er. Dermed sker vor Vilje.«

Her ser man Gangen i en Proces, dog plejede Lensmanden ikke at spille en saa fremtrædende Rolle, ligesom Kongen ikke heller blev indblandet deri.

Den skadelidte eller en Heksejæger bemægtiger sig den mistænkte, helst med Øvrighedens Tilladelse, stævner Sagen for Hjemtinget, lader opkræve Sognenævn, og hvis dette sværger Fangen skyldig, lader ham pinlig forhøre og derefter brænde. Henrettelsen foregik gerne paa den Maade, at Ofret bundet til en Stige kastedes ind i Baalet. Undertiden kunde ivrige Folk fange den mistænkte uden Lensmandens Tilladelse. Saaledes tog N. Lassen i Borre, Aal Sogn, 1619 Niels Ebsen fra Vrøgum fangen uden Forlov, herfor betalte han en Bøde paa 1½ Dl. Niels Ebsen blev vistnok brændt, ialt Fald bekendte han 9. Oktbr. s. A.

Palladius skriver i Visitatsbagen (1543): »Udi Jutland og Smaalandene (Smaaøerne) er de udi Jagt efter dem (Heksene) som efter Ulve.« Man aner, hvor vilkaarlig en saadan »Ulvejagt« kunde være, at det kunde blive en ganske uberettiget Lynchjustits. 1576 bestemtes det da, at ingen maatte henrettes for Trolddom, før der var dømt af Landstinget. »Og dersom dens Slægt og Venner, som oversvoret bliver, ikke vil stævne Sagen til Landstinget og tage Dom, da skal det stande den anden Part aaben for at stævne og tage endelig Dom.«

Da det stundede mod Afslutningen, bestemtes det 1686, at ingen Hekse maatte brændes, før deres Sag havde været for Højesteret. Men da synes det, som Raseriet var ophørt paa Vardeegnen. Den sidste fundne

Proces er fra 1642 fra Oksby samtidig med en Epidemi sydligere i Lenet. Herefter kom Torstensons hærgende Skarer; formodentlig har Folk da faaet andet at tænke paa.

I Varde har de anklagede vel siddet arresteret i Raadhuskælderen. Paa Landet var der ikke Fængsler ved Herredstingene; nogle som Hr. Jens sad paa Riberhus, andre holdtes i Forvaring hos Anklageren, f. Eks. sad Gunder ved Billumvad paa Hesselmed hos Laurids Møller, eller hos andre private.

Nogle har prøvet paa at slippe ud. 1637 sad Maren Christensdatter Rangst fra den forsvundne Fiskerby Sønderside i Ho Sogn i »Hægte« hos Mads Jensen i Oksby, sigtet for Trolddom. Hun var oversvoret Kirkenævn af Ho-Oksby. Hun prøvede da paa at overtale Mads Jensen til at give sig løs; hun vilde betale ham en Hest derfor. Men det gik ikke, og Dommerne tog Forsøget som et yderligere Bevis paa hendes Skyldighed. Hun dømtes til Baalet 6. Decbr. 1637.

En enkelt har reddet sig ved Flugt.

I Aarene efter 1600 boede paa Sønderside en Mand, der hed Morten Nielsen; han var ret velhavende og havde 1607 fire Fiskerbaade paa Søen. Desuden drev han Handel; men det var Forprang, og han fik et Par Gange svære Bøder herfor. 1605 tingede han 40 Dl. og 1608 endog 80 Dl. Handelen har aabenbart givet godt, naar han vilde risikere saa meget. Helt tiltalende har han næppe været; 1611 slog han Jes Jensen i Bredmose med en Kniv og rykkede Mads Jensens Krave i Stykker. Da begyndte man omkring 1616 at snakke om, at han øvede Trolddom. Han flygtede imidlertid, maaske paa en af sine Baade. Hans Hovedlod var dermed forfalden til Kronen.⁹⁾ I den følgende Tid har hans til-

⁹⁾ Til Boet hørte bl. a. en liden Kreger, der »af Guds Vejrlig, Storm og Vand var meget fordærvet, og Anker og Tove

bageblevne Hustru en enkelt Baad med en af de gamle Baadførere.

Den første i V. Herred, der maatte ofre Livet paa Baalet, var vistnok Præsten i Lønne Jens Hansen Rusk. Han er den eneste af de brændte i Herredet, hvorom der endnu den Dag i Dag lever Sagn blandt Befolkningen¹⁰⁾. Af Processen er der kun bevaret meget lidt.

Han har kureret paa Folk baade med naturlige Midler og med Trylleformularer skrevet paa Papir, som saa skulde bæres paa Kroppen som en Amulet; han var meget søgt og tog til Ribe Marked og gav Konsultationer. Det lyder utroligt, at han i en Tid, da de fleste søgte den Slags Læger, virkelig blev dømt til Døden alene for det. Han sad arresteret paa Riberhus, hvor Albert Skeel var en interesseret Hekseforfølger, og hvor Biskop Hegelund besøgte ham og følte Medlidenhed med ham. En Vidneførsel herfra viser, at hans Kure havde gjort de syge godt. Landstinget saa ellers altid efter, om der var tilføjet ondt. Det var naturligvis særlig forargeligt, at en Præst brugte Magi; efter 1617 var det dog, som vi har set, ikke forbundet med Dødsstraf og har vel heller ikke været det før.

En Præst skulde gerne »kunne mere end sit Fader» vor.« Men som før nævnt kan det være vanskeligt at træffe Grænsen mellem en klog Mand og en Troldkarl. Jens Degn, som samtidig boede ved Aal Kirke, som ogsaa »skrev« for Sygdom, som spaaede og udpegte Troldkvinder, overskred ikke Grænsen. Maaske har han haft et mere folkeligt, sympatisk Væsen end Præsten. Et af Sagnene siger, at Grunden til, at der blev rejst en

---

var fra den.« En Kreger er et mindre Skib, maaske har det den samme Bibetydning som Limfjordens Krejlere, at det er med dem, der drives Oplandshandel og Landprang.

¹⁰⁾ Se D. Sml. I 346—47, D. Sagn VII Nr. 1453—57, Sml. t. j. Hist. og Top. VII.

Forfølgelse mod Hr. Jens, var den, at engang han var til Mølle, kom han i Strid med en anden Mand om, hvem der skulde have malet først, og da sagde Hr. Jens, at fik den anden end malet først, skulde han ikke komme til at smage Brød deraf, og Bonden væltede paa Hjemvejen og brak Halsen. Det er netop den Slags Historier, der ofte fortælles og bliver troet ved Processerne. Hidtil er det blot ikke lykkedes at faa det bekræftet ved sikre Kilder.

I en anden Proces finder man imidlertid noget, som kan have været med til at fælde ham. Gunder Brixes, der var fra Hostrup eller Alslev, tilstod d. 17. Juli 1610, da hun blev brændt paa Skast Herredsting, at hun og hendes Rode havde et Voks barn til at forgøre Lange Pedersen i Hostrup med, og Hr. Jens i Lønne havde døbt det. Det var en almindelig udbredt Forestilling, at dannede man en Efterligning eller et Billede af en Person og tilføjede det ondt, vilde det ramme Personen. Helst skulde Voks barnet gøres rigtig virksom ved, at en Præst læste sin Messe over det — det kunde skjules under Alteret — eller døbte det. Hvilken Skræk Præsten havde for at komme til at gøre det, ser man af Palladius' Forskrift om, at Børn ved Daaben skulde blottes til Navlen, saa Præsten kunde overbevise sig om, at de ikke var af Voks. Endvidere havde Gunder tilstaaet, at Anne Canniks i Sjælborg havde gjort det, og at Anne, Niels Skyttes i Toftnæs og Kirsten Jægers i Hostrup var Faddere. Selv om det rimeligvis er noget, der er digtet Hr. Jens paa, kan der næppe være Tvivl om, at denne Tilstaaelse har været med til at afgøre hans Skæbne.

23. Nov. s. A. blev han oversvoret af Kirkenævnet, men først brændt 1. Febr. 1611 paa Kjærgaards Ting ¹¹⁾).

---

¹¹⁾ Den vestlige Del af Herredet udgjorde et særligt Birk.

Endnu fortælles der, at paa den Plet, hvor det skete, vil intet Græs gro.

Under et pinligt Forhør over den gamle Præst, har han udlagt Chr. Thamesen eller Tønnesen i Hovstrup, Henne Sogn, som Troldkarl — og maaske flere.

Læseren maa nu have faaet et tydeligt Indtryk af, hvordan eet Heksebaal i en Egn spreder Ild til flere andre.

Vi skal i det følgende mere udførligt gennemgaa nogle enkelte Processer.

II.

Paa det ene af de to Bol i Hostrup By, Skast Herred, boede i Aarene omkring 1600 en Mand, der hed Chr. Hansen, og hans Kone hed Sidsel.

Det gik efterhaanden stærkt tilbage for dem, og Uheld hjemsøgte deres Bedrift. Efter at Chr. Hansen var død 1614, maatte Enken afstaa Fæstet, dog vedblev hun at bo i Huset. Hendes Husbond, Frederik Munck ¹²⁾ tog derimod hendes »Ibou« (Løsøre), formodentlig til Dækning af Restancer og Gæld, og solgte det til den nye Fæster Niels Hansen. Herover var Sidsel meget forbitret og holdt sig ikke efter Palladius' gyldne Regel: »Kvinde, var din Mund, at du ikke faar en sviende Hale«, men udtalte sig truende. Dette var farligt i al Almindelighed og netop i Særdeleshed for hende, der var fattig, gammel, arrig og løsmundet og tilmed udlagt og i Ry for Trolddom.

Med hendes Trolddoms Sag forholder det sig saaledes:

17. Juli 1610 blev Gunder Brixes brændt som Heks ved Skast Herredsting. Det maa være hende, som har

¹²⁾ Antagelig F. M. til Oksvang.

udlagt Sidsel Christens. Men da Chr. Hansen havde forstået, hvor farlig en saadan Udlæggelse kunde blive for dem, der maatte leve blandt de ophidsede Sogneboere, af hvem de mest selvfølgelige og dagligdags Ting i en saadan Tid kunde opfattes og udlægges som Trolddomskunster, vilde han forebygge det værste og begærede da et Sognevidne (Vandelsattest) i Hostrup Kirke paa sin Hustrus Uskyldighed. Det vilde han maaske ogsaa have faaet, hvis ikke en af Sognets største Bønder, Kronbonden Mikkel Christensen i Hostrup, havde været saa ganske desperat af Overtro og Heksefrygt. Han forhindrede, at hun fik Sognevidnet »af den Aarsag, for hun var før udlagt for Trolddom efter Udmeldelsens Formelding, anlangende hun havde taget Livet af hans Kreaturer.«

Da Folk kom uden for Kirkedøren, kunde Sidsel ikke styre sig, men sagde til Mikkel Christensen, at »han skulde faa baade Skam og Ulykke for det, han gjorde da i Kirken.«

Efterhaanden som Tiden gik, viste det sig, at hendes onde Spaadom gik i Opfyldelse. Der indtræffer jo stadig Sygdom og Dødsfald blandt Kreaturer og Mennesker! Af andre Kilder fra det 17. og 18. Aarhundrede forbavses man over de mange Kreaturer, der da »bortdøde« eller »bortstyrtede«; det skyldtes ofte den daarlige Ernæring og ussel Sygebehandling. Men saa man paa det med det rette overtroiske Blik, var det jo klart, at det skyldtes en Ondtgørers djævelske Kunster! Folk saa da ogsaa, at Mikkel Christensen »siden derefter haver slagen stor Ulykke til med hans Kreaturer, at det er død hannem fra.«

Efter at han nogle Gange havde sigtet og truet hende og hun atter var blevet udlagt af et Par pinte Kvinder, begyndte og fuldførte han Hekseprocessen.

Da Sidsel maatte afstaa Bolet til den nye Fæster Niels Hansen, opstod der det spændte Forhold, som er saa almindeligt mellem en tidligere Besidder og Efterfølgeren. Hun fik da en Fjende mere i den ny Bolsmand. Han har næppe været glad ved at have den gamle Kvinde i sit Hus, tilmed da hun havde det onde Rygte. Man ser, at han under Processen kraftig støtter Mikkel Christensen.

Denne begyndte med at fremskaffe et Sognevidne over Sidsel. Det var Søndag før Visitationis Marie¹³⁾ 1617, at han tilspurgte menige Sognefolk, som den Dag Kirken søgte, Mand og Kvinde, ung og gammel, hvorledes Sidsel havde skikket sig, hvad Røgt hun havde, og hvad Vidnesbyrd de vilde give hende. Da svarede menige Almue og Sognefolk, at det var dennem vitterlig, at forne Sidsel Christens var til og ofte udlagt og berøgt for Trolddom, og hvem hun loved ondt, det var dennem vederfaret.

Den 17. Juni var Sagen for paa Skast Herredsting. Niels Hansen vond (vidnede) med oprakt Finger og Ed, at hannem fuld vitterlig var i Sandhed, at forgangen 3 Aar, 1614, ved 8 Dage før St. Pedersdag¹⁴⁾, som var den 14. Februar, da var han nærværende tilstede til Chr. Hansen i Hostrup, og der hørte og saa, at forne Chr. Hansen og Hustru blev usæt (uenige), og forne Chr. Hansen skændte paa hende, for hun anden Gang var bleven udlagt for Trolddom, og da gav hun ham mange onde Ord. Saa tog han en Volle (Stok) og slog hende med, idet tog hun en Strippe¹⁵⁾ og slog ham med i hans Hoved og sagde til ham, at han skulde faa Skam, og han skulde aldrig slaa hende tiere. Og straks 8 Dage der

¹³⁾ Marie Bebudelse, 25. Marts.

¹⁴⁾ Peders Stol, 22. Febr.

¹⁵⁾ lille Stavkar, Spand.

efter tog hun Livet af ham med hendes Trolddoms Kunst, eftersom hun tilforn havde lovet ham.« Her sigtes hun altsaa for intet mindre end at være skyldig i sin egen Mands Død.

Endvidere forklarede N. Hansen, at siden han kom til Hostrup hos Sidsel Christens at bo og havde købt hendes »Ibou«, da tilsagde hun ham, at han skulde ikke faa mere godt af det Gods, som hendes Husbond havde taget fra hende, end hun havde haft. »Og efter saadan hendes Tilsigelse haver han lidt stor Skade paa alt det, han haver paaslaget, det være sig paa Fæ og Kvæg, Avling og Bjergning, og hun tog hannem Livet af en Kvie, som hun satte 4 eller 5 Gange overende, saa man maatte se stor Ynk paa den, førend den døde.« En gang begærede hun 2 Faar af ham, og da hun ikke fik dem, mistede han straks derefter 10, som hun tog ham Livet af med hendes Trolddoms Kunst. Kort derefter havde han sagt til hende, at hvis han havde undt hende de 2 Faar, havde han vel beholdt de andre levende, hvortil hun svarede: »Ja, som Gud, det kunde vel ske.«

Ogsaa N. Hansens Kone svor paa, at det var gaaet saaledes til.

Et andet Par, Bolsmand Chr. Hansen og Hustru i Hostrup, vidnede paa Navnebroderens mislykkede Forsøg paa at faa et Sognevidne og om Ulykken, som havde ramt Mikkel Christens Kreaturer.

4 Uger efter er de atter paa Skast Herredsting. Iver Marquersen¹⁶⁾, Borger i Varde, vond, at 1613 »ungefærlig 8 Dage før Ribe Marked¹⁷⁾ kom han til Mikkel Christensen og bad om, at denne skulde »fly« ham en Vogn til Varde. »Da viste han ham en rød Hest, som laa i hans øster Hus i en Stald og laa udstrakt og havde

¹⁶⁾ Ridefoged til Riberhus.

¹⁷⁾ Efteraarsmarkedet.

brødt Skoen fra den, og (M. C.) vilde slæbe den ud ad Marken og fik nogle Folk til sig og rejste den op og trækked den ud paa en Toft østen for Sidsel Christens Hus. Saa gik forne Mikkel Christensen til Sidsels Christens Dør med tvende Personer Mikkel Jensen i Krauens og Chr. Mikkel Christensen i Hostrup. Hvad Ord de havde med hende, vidste han ikke; lidet derefter gik samme Hest og aad paa Toften, og 8 Dages Tid derefter kørte Mikkel Christensen for ham med samme Hest til Varde og (den) var vel tilpas.

De »tvende Personer« vond, at de den Dag var Vidne til, at Mikkel Christensen sigted Sidsel for at have forgjort hans Hest, og senere saa Mikkel Jensen, at Hesten var før (rask) og tilpas. Og Mikkel Christensen svor ved sin Sjæls Salighed, at den aad straks efter, at han sigtede hende. Det gaar til ved Trolddom, baade naar Hesten bliver syg og naar den bliver rask!

Men Mikkel Christensen troede vel, at han havde truet Heksen til at hæve Trolddommen. Det samme forsøgte han en Gang siden, da havde han blot ombyttet de to Vidner med en Økse, og mærkeligt nok hjalp det ogsaa denne Gang; Troen gør jo ikke saa lidt i slige Tilfælde!

Det var efter N. Hansens Vidneudsagn noget før Midsommer 1616, at han kom i deres Hus »vester i Hostrup By« en Aften med en Økse i sin Haand og sigted Sidsel for at have forgjort hans Søn, og han trued hende og sagde: »Reder du ham ikke Bode (Helbredelse), da skal jeg straks tage dig og lade dig brænde!« Sidsel svarede: »Han dør ikke, han skal vel fange bedre!«

Hvad skulde hun ellers svare den desperate Mand? Men ogsaa denne Udtalelse var jo farlig — en halvvejs Tilstaaelse.

»Og samme Nat finge han bedre.«

Ogsaa Anne Mikkels var den Dag for Tingdom og gav tydeligen tilkende, at hun var da kast en svar Sygdom paa i 7 Ugers Tid og havde ligget paa sin Seng og kunde ingensteds komme uden Godtfolk skulde bære hende og vende hende i Sengen, og mest de samme Uger maatte hun ligge saa godt som nøgen i Sengen; thi hun brændte saa meget hed, at der skulde altid staa et Menneske ved hende med Vand i en Klud og svale hende for hendes Bryst med; thi hun var saa gloende, som hun skulde brænde op. Og samme Aften, som hun fik hendes Sygdom, havde hun 3 Køer i Tyre (Tøjre), de kom løbende hjem i Solrøstlaug (Solnedgangstid) lige som de var gale, og Tungen hængte af deres Mund, og Fraaden for Munden, som mange Godtfolk saa. Og straks hun havde bundet dem ind om Aftenen, fik hun sin Sygdom. — Mundtlig sigtede hun nu paa Tinget ved sin Sjæls Salighed Sidsel Christens og hendes Selskab for at have gjort det med Trolddoms Kunst.

Sidsel har næppe haft stort at sige paa Tinget. Hendes rappe Mund, der var saa skarp til daglig og vel undertiden havde reddet hende, men ogsaa var den egentlige Aarsag til Processen, var nu stiltfærdig. Det hedder, at hun havde »staaet selv den Dag og ikke benægtet«, at Mændene havde været hos hende og sigtet hende. Ellers har hun vel ikke haft noget at tilstaa.

Da fremgik Mikkell Christensen, og ved sin Sjæls Salighed klaged og sigtede hende og lagde sin Haand paa hendes Hoved og tydeligen tilsagde hende, at hun med hendes Selskab havde taget Livet af 6 Heste og Øg og 9 andre Nød Øxen og Køer fra hannem med hendes Trolddom Kunst og havde taget Helbred og Førlighed fra hans Hustru og Søn.«

De Hostrup Kirkenævninger gjorde nu deres Ed, »eftersom Mikkell Christensen havde dennem lovlig for-

fulgt, opkrævet, tilkaldt og advaret at sværge Sidsel Christens et fuldt Kirkenævn over,« og Fogden paa Tinge havde »opnævnt« to »vedde« (forstandige) Mænd, »som satte Føding« paa dem. De svor hende da »en fuld Kirkenævn og Trolddom over.... efter de Vindisbyrds Klage og Sigtelsers Lydelse, som de den Dag hørte.«

Mikkel Christensen forfulgte saa Sagen til Landstinget, hvor den endelige Dom blev afsagt 19. Juli 1617.

Der blev fremlagt Tingsvidner om det foregaaende og Bekendelser efter Maren, Chr. Nielsens Hustru i Toftnæs af 28. Juni 1614 og et fra V. Herredsting efter Kirsten Palsdatter¹⁸⁾ 8. Jan. 1614, hvori de udlagde Sidsel Christens. Nævningerne mente »deres Ed burde ved Magt at blive.«

Sidsel »sagde sig udi Trolddoms Kunster uskyldig og ubrødig at være, dog ikke fremlagde noget Bevis sig ærlig og vel at have skikket og forholdet.«

Mikkel Christensen lagde ogsaa her sin Haand paa hendes Hoved og ved »sin højeste Helgens Ed sigted og vedkendtes hende for en aabenbarlig Troldkone.«

Landstinget tog det fremførte for gyldige Beviser: »Saa og efterdi af forbne Vinder *forfares og bevises* forne Sidsel Christens at have lovet forne Folk ondt, og og det dennem derefter en Part paa deres Helbred, Liv, Kvæg og Fæmon at være vederfaret,« og det bestrykes af de 2 Troldkvinders Bekendelser, Sognevidnet om hendes onde Levned og Bedrift og manglende Attest for sig ærlig at have skikket, og da Folk, »som bor i Sognet og bedst hendes Lejlighed vide,« ved Kirkenævn har oversvoret hende, »da vide vi efter saadan Circumstantser (Omstændigheder) og Lejlighed, ikke imod

¹⁸⁾ Skrives ogsaa Pedersdatter, Poulsdatter, er omtalt i Danske Sml. II 33—34.

samme deres Ed at sige eller dennem (Nævningerne) derfor at kunne fælde.«

Dommen stod altsaa ved Magt. Nu havde man Lov til at pine den dødsdømte for at faa en »Tilstaaelse«. Det skete paa Herredstinget 5. August. Det skulde være et Menneske med en særlig ædel Karakter, der ikke vilde svare saaledes paa Spørgsmaalene, at det hurtigere kunde slippe af Pinebænkens Rædsler, selv om det derved sagde Usandhed. Og Sidsels Karakter var ikke særlig ophøjet, tvært imod. Man faar i alt Fald en stærk Mistanke om, at det er som en Hævn over Niels Hansen, der jo var en af dem, som vidnede mod hende, at hun udlægger hans Kone som Heks.

Der er et Par Sager, som tager sin Begyndelse ved denne Tid. De angaar Gunder Hanskone ved Billumvad og Dynes Sørensen i Alslev. I nogen Tid havde der gaaet Rygter om dem begge. Formodentlig har man da særlig interesseret sig for at faa Sidsel til at sige noget om dem. Af Brudstykker af hendes Bekendelse i andre Processer kan man se, hun har gjort det.

Hun tilstod, at hun, Gunder og Ane Gedbiereg i V. Herred var lige gode i Trolddomskunster; de var paa Janderup Mark, og da kom Hr. N. Philipsen¹⁹⁾ kørende til dem, og da kom de deres Dreng (Djævel) bag i Vognen til ham, og da han siden kørte fra Grerup fra Barsel, da kom de hans Heste til at skienne udi Gaardsig Kær, og at Gunder og Ane Gedbiereg tog Livet af Chr. Langes Kalve til Hesselmed, og at de engang tog Mælkendet fra hans Køer, og Gunder tog Mælken hjem.

Det sidste af hendes Tilstaaelse var noget, Folk længe havde snakket om, og som selvfølgelig ogsaa var kommet med Sidsel for Øre. Det havde sin Oprindelse fra de Bekendelser, man havde afpint Byhyrdens Kone i Varde,

¹⁹⁾ Præst i Aal, ord. 25. April 1493, † 1632 eller 33.

Eline Klemids eller Eline Hjordkone, der blev brændt foran Byen 14. Nov. 1614. Ane, Thomas Jensens Kone i Gedbjerg, Aal Sogn, havde der ogsaa gaaet megen Snak om. Hun havde været udlagt flere Gange; hendes Mand havde faaet 2 uendelige Landstingsdomme paa hendes Uskyld, d. e. gældende »indtil anderledes bevises«, og 27. April 1616 blev ved en endelig Dom Bekendelserne dømt magtesløse, da de var efter Misdædere, hvis Ord ikke stod til Troende, og hun ved Stokkenævn og Sognevidner beviste »sig ærlig og vel at have fremdraget sit Liv og Levned.«

Sidsel Christens bekendte endvidere, »at Dynes Sørensen i Alslev og hans Hustru Kirsten var med hende og Maren Laustkone, Hostrup og Kirsten Nielskone ibm. at kærne²⁰⁾ paa St. Valborg Nat i Aar, og fik de tilhove 4 Mark Smør; men det, hun fik, smurte hun i Myretue²¹⁾, og det, Dynes og hans Kone fik, smurte de hen i Alslev Enge.«

For Dynes Sørensen var Sidsels Bekendelser medvirkende til, at han blev fængslet og dømt til Baalet. Maren Laustkone havde før været udlagt, nemlig af Kirsten Palsdatter. Den ivrige Hekseforfølger Laurids Madsen, Hesselmed Mølle, og Mikkel Christensen tog Tingsvidner af Bekendelserne; men L. Nielsen hævdede, at hvad der var sagt hans Hustrus »Ære og Lempe for nær«, var »Sidsel udi sin Pinsel anmodet, og hun da som et udædisk Menneske havde hende paaløjet af Had og Avind.« 16. Juni 1618 faldt Dommen paa Marens Uskyld; de to Forfølgere var da ikke engang mødt. Kan det end være tvivlsomt, om det var af Had, Sidsel ud-

²⁰⁾ Overtroen mente, at man ved Trolddom kunde tage Mælk fra andres Kreaturer og kærne den. Kærningen skulde helst ske i rindende Vand.

²¹⁾ Gaard i Hostrup Sogn.

lagde Maren, er det som før nævnt sandsynligt, at det var en Hævsnakt over for Kirsten Nielskone. Der havde ikke gaaet Rygter om hende før, og hun frikendtes ogsaa.

Sandsynligvis blev Sidsel brændt straks efter d. 5. August; i alt Fald er det sket inden d. 22. September 1617, da hun omtales som brændt.

Mikkel Christensen i Hostrup, der havde saa travlt med at grave Grav for andre, var nær selv faldet i den. Samtidig med, at han forfulgte Sidsel, rejste der sig en lille Trolddomssag mod ham. Der begyndte at gaa »Røgt og Tidende« om, at han skulde have Draudokker (Trylleledukker, der skulde drage Penge og Held til sig). Dette udtalte Chr. Pedersen fra Sjælborg i Hostrup Kirke 15. Juni, og ved Hjemtinget vidnede flere at have hørt det; men de vidste ikke, om det var sagt af nogen »sand« Mand eller Kvinde. Landstinget frikendte ham, da der var vondet om Røgt (efter Rygter) og »ikke om nogen Vitterlighed eller gjort Gerning.«
